

Тетяна Краснопольська, к. політ. н.

Національний університет «Одеська юридична академія», Україна

НЕФОРМАЛЬНІ ДЕСТРУКТИВНІ ПОЛІТИЧНІ ПРАКТИКИ ТА КОРУПЦІЯ: СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ

Tetyana Krasnopolska, PhD in Political Science

National University "Odesa Law Academy", Ukraine

INFORMAL DESTRUCTIVE POLITICAL PRACTICES AND CORRUPTION: RATIO OF THE CONCEPTS

The article analyzes the concept and essence of informal political practices and considers the main approaches to their definition. Criteria for the typology of such practices were found out, their constructive and destructive forms were defined. It is established that informal political practices, separated depending on distinction/similarity of results of formal and informal institutes and efficiency of formal practices, include the next types: additional, adaptive, replacing, and competing.

The division of informal destructive political practices on corruption ("rigid" corruption) and other forms ("soft" corruption) was substantiated.

The clientelism, patronage, favouritism, nepotism, cronyism, lobbying, clanism, regionalism, political tribalism and others are the forms of "soft" corruption. The analysis of the main forms of informal destructive political practices is carried out and their ratio with a concept of corruption is determined.

Keywords: "rigid" corruption, "soft" corruption, clientelism, favouritism, nepotism, cronyism, political tribalism, clanism.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Актуальність дослідження обраної теми обумовлюється тим, що за оцінками фахівців, щорічний обсяг хабарів в світі оцінюється в один трильйон доларів. Світова економіка втрачає ще 2,6 трильйона доларів в зв'язку з корупційною діяльністю. Ці кошти складають більше п'яти відсотків глобального ВВП. За даними Програми розвитку ООН (ПРООН), в країнах, що розвиваються втрати, пов'язані з корупцією, перевищують обсяги офіційної допомоги на цілі розвитку в 10 разів. Слід зазначити, що жодна з країн, жоден регіон, жодне суспільство не володіють імунітетом від корупції¹.

Слід відзначити, що в Індексі сприйняття корупції від Transparency International за минулий рік Україна посіла 130 місце з 180 країн. Це місце з показником в 30 балів разом з нами розділили Гамбія, Іран, М'янма та Сьєрра-Леоне². Отже, значення для України аналізу означеної проблематики є беззаперечним в контексті формування ефективних механізмів протидії неформальним деструктивним політичним практикам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню сутності корупційних відносин і процесів присвятили свої праці такі зарубіжні автори, як А. Аслунд, Д. Брінкенхофф, А. Вілсон, Д. Мюллер, Дж. Най, Дж. Поуп, К. Фрідріх, Е. Фрішман, А. Хайденхаймер, Б. Хіндес, С. Хантінгтон та ін., а також вітчизняні дослідники: Л. Андрущенко, М. Білинська, Т. Безверхнюк, Є. Вдовиченко,

¹ В Україні отмечается Международный день борьбы с коррупцией. Новости общества Украины. *Новости Телеграф*. < <https://telegraf.com.ua/ukraina/obshhestvo/3785283-v-ukraine-otmechaetsya-mezhdunarodnyiy-den-borbyi-s-korrupsiyey.html>>

² Corruption Perceptions Index 2017. *Transparency International* <https://www.transparency.org/news/feature/corruption_perceptions_index_2017#table>

Д. Дзвінчук, Н. Липовська, В. Литвиненко, М. Месюк, А. Міхненко, О. Мусієнко, О. Настечко, С. Сербогін, Н. Сорокіна, І. Хожило та ін.

Дослідженням сутності політичних практик займалися П. Бурдье, Е. Гідденс, А. Даугавет, А. Макарін, А. Матвеев, Р. Мертон, Г. О'Доннелл, П. Панов, М. Подхомутнікова, Г. Утенков, їх конкретні прояви і класифікацію розглядали М. Афанасьєв, С. Барсукова, К. Вільямсон, А. Круасан, С. Левитського, Дж. Мейер, В. Меркель, С. Парамонова, Б. Роуен, Дж. Скотт, Я. Старцев, Г. Хелмке та інші.

Аналізом оцінювання і вимірювання різноманітних проявів неформальних політичних практик займалися М. Джонстон, С. Коткін, В. Мілер, С. Роуз-Екерман, А. Хайденхаймер, А. Шайо та ін. Виправданню непомітності в управлінському секторі держави та фінансово-економічній галузі присвятив свою працю А. Беллоу та М. Люнге, який намагається довести, що сильні сімейні зв'язки сприяють розбудові суспільства.

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Вказані дослідники розглядають широке коло питань щодо сутності корупції, характерних рис політичної корупції, її проявів, а також механізмів та засобів попередження і протидії їй. Проте автори найчастіше аналізують явні форми корупції, не приділяючи уваги таким неформальним деструктивним політичним інститутам як політичний фаворитизм, непомітність, клієнтелізм, трайбалізм тощо, що є формами політичних практик близьких за своєю суттю до класичної корупційної діяльності.

Метою статті є встановлення сутності неформальних деструктивних політичних практик та співвідношення їх поняття з поняттям «корупції», а також з'ясування їх форм.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасний політичний процес являє собою багатоманітне явище, в якому переплітається діяльність значного кола суб'єктів, що застосовують значний арсенал політичних практик та інститутів для досягнення своїх цілей.

Політичні практики являють собою сукупність правил, традицій і норм поведінки, прийнятих в тому чи іншому суспільстві. На думку Д. Будко, політичні практики можна визначити, як відтворення законів, стереотипів, правил, які обумовлюють наявність політичного інституту, так і його взаємодію з іншими інститутами¹.

Вся багатоманітність політичних практик може бути представлена їх розподілом на формальні і неформальні. Якщо в якості формальних практик виступають закріплені на державному рівні правила і норми, то визначення неформальних практик не є таким однозначним. Це пояснюється складністю інтерпретації самого поняття «неформальне», а також його взаємозв'язку з формальними елементами політичного інституту. Останнє дозволяє зарахувати до неформальних політичних практик традиції, моральні норми і т.д.

Під неформальними політичними практиками розуміють постійно відтворювані стереотипні правила взаємодії суб'єктів політики, встановлені і підтримувані за допомогою соціокультурних регуляторів: цінностей, політичних орієнтацій, установок діяльності, а не формально-правових норм². Їх метою є отримання публічної влади та/або збільшення ресурсів влади суб'єкта політики. Вони компенсують неефективність формальних інститутів і практик суспільства, інтегрують узгоджений комунікативний простір.

Неформальні практики найбільш характерні для суспільств незахідного типу. Вони стають затребуваним політичним інструментом на стадії інституційної трансформації, під час кризи і руйнування колишніх інститутів³. Наявність в суспільстві неформальних політичних практик свідчить про наявність певних протиріч, при цьому суб'єкти політичного процесу не можуть через об'єктивні причини або не бажають йти демократичним шляхом.

¹ Будко, Д. А. (2014). *Политические практики взаимодействия органов региональной власти в современной России*. Диссертация на соискание ученой степени кандидата политических наук. Специальность 23.00.02 – Политические институты и процессы. Санкт-Петербург, 9. <https://dissser.spbu.ru/dissser2/dissser/Dissertazija_BudkoDA.pdf>

² Подхомутникова, М. В. (2010). *Неформальные политические практики в современной России: субъекты институционализации*. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата политических наук. Специальность 23.00.02 – Политические институты и процессы. Краснодар, 12. <<http://cheloveknauka.com/v/335868/a?#?page=27>>

³ Мамчуева, Ф. Ю. (2013). Формальные и неформальные политические практики современного политического процесса. *Историческая и социально-образовательная мысль*, № 5 (21), 153.

Неформальні політичні практики та інститути можуть мати як конструктивний, так і деструктивний характер. Проте більш інформативною видається класифікація запропонована Г. Хелмке та С. Левітські, що передбачає виділення чотирьох видів неформальних інститутів на основі двох критеріїв: ступеня відмінності результатів діяльності певних взаємопов'язаних формальних та неформальних інститутів (конвергентні – сутнісно однакові, або дивергентні – протилежні результати) та ефективності відповідних формальних інститутів (ступінь дотримання зафіксованих на папері правил та процедур)¹.

Дослідники виділяють наступні види неформальних інститутів та відповідні їм політичні практики:

– додаткові – співіснують та кооперуються з формальними інститутами для досягнення більшої ефективності результатів політики; це низка норм, рутин і процедур, які полегшують процеси прийняття рішень та координації бюрократичної діяльності, підтримують юридичні норми (так, дослідники пов'язують ефективність Конституції США з низкою неформальних правил, спільних сподівань та очікувань, поширених серед громадян);

– адаптивні – за своєю суттю суперечать духу, але не «букві» писаного закону («блат» в Радянському Союзі, неформальні консультації щодо узгодження законодавчих дій, групові домовленості тощо);

– заміщуючі – існують в слабко інституціоналізованому середовищі слабкої державної влади, однак сприяють досягненню результатів політики, досягнути які формальні інститути виявилися неспроможними («джентельментські угоди», громадські дружини самооборони, неформальні суди тощо);

– конкуруючі – виникають в умовах систематичного недотримання неефективних норм формальних інститутів та структурують поведінку політичних акторів таким чином, щоб вони були змушені дотримуватися встановлених неформальних правил, фактично опинившись перед загрозою покарання за чітке слідування законам (корупція, клієнтелізм, патрімоніалізм, кланова політика)².

Російський дослідник Я. Старцев на основі розробки Г. Хелмке та С. Левітські запропонував типологію особистісно-орієнтованих взаємодій (див. табл. 1), таким чином, з одного боку, конкретизувавши сферу проблематики неформального, а з іншого, скоротивши можливості прояву цієї сфери до аспектів взаємодії індивідів, залучених в політичний процес. Однак для дослідження політичного процесу на рівні взаємин індивідів, суб'єктів влади, подібний підхід може бути дуже продуктивним з урахуванням згаданих вище можливостей взаємодії формального і неформального.

Таблиця 1

Типологія особистісно-орієнтованих взаємодій

Структуруючий мотив Співвідношення статусів та ресурсів	Раціональний інтерес	Соціально-біографічні детерміновані зв'язки	Емоційна привабливість
«Вертикальні» відносини (нерівність, підпорядкування)	Клієнтелізм	Непотизм	Фаворитизм
«Горизонтальні» відносини (рівність, договір)	Рівноцінний обмін, «блат»	Дозвільні компанії	Приятелювання

Неформальні інститути присутні в різних сферах суспільного життя – від побутової (обмін рукостисканнями, правила спілкування), до економічної (чорні ринки). Г. Хелмке та С. Левітські пишуть: «термін «неформальний інститут» зустрічається в застосуванні до неймовірно широкого

¹ Helmke, G., Levitsky, S. (2004). Informal Institutions and Comparative Politics: A Research Agenda. *Perspectives on Politics*, Vol. 2, Issue 04, 728.

² Helmke, G., Levitsky, S. (2004). Informal Institutions and Comparative Politics: A Research Agenda. *Perspectives on Politics*, Vol. 2, Issue 04, 728–730.

кола явищ, включаючи особисті зв'язки, клієнтелізм, корупцію, клани і мафії, громадянське суспільство, традиційну культуру і різноманітні законодавчі, судові та бюрократичні норми»¹.

Цей перелік можна доповнити запропонованими Х.-Й. Лаутом формами: кумівство, непотизм, клієнтелісткі партії, автократичні кліки. До особливих різновидів неформальних інститутів він відносить використання загрози путчу чи військової сили, практики громадянської непокори тощо².

Найбільш відомою та поширеною формою неформальних деструктивних політичних практик є корупція.

Слід зазначити, що феномен корупції існує з найдавніших часів, про що свідчить етимологія слова «корупція». Популярною у вітчизняній науці є версія, згідно з якою «корупція» походить від латинського «*corruptio*», що означало «псування, підкуп»³.

Але існує й інша точка зору, яка надається російським дослідником Г. Мішиним: «латинський термін *corruptio* походить від двох кореневих слів «*cor*» (серце, душа, дух, розум) і «*ruptum*» (псувати, руйнувати, розбещувати). Тому суть корупції не в підкупі, продажності публічних та інших службовців, а в порушенні єдності (дезінтеграції, розпаді) того чи іншого об'єкта, в тому числі органів державної влади»⁴.

Перший підхід передбачає лише явні форми корупційних дій, пов'язані з підкупом посадових осіб.

Другий – дає можливість більш широко трактувати це поняття та дозволяє виділити дві форми корупції: «жорстку» (явну) та «м'яку».

Таким чином, поряд з такими традиційними формами корупції як зловживання службовими повноваженнями і отримання хабарів, додатково можна виділити такі її прояви, які є не карани у кримінальному порядку: участь посадових осіб і державних службовців в комерційній діяльності, для отримання особистого або корпоративного прибутку; використання службового становища з метою так званого «перекачування» державних коштів для подальшого переведення в готівку і викрадення їх в банках; надання пільг «своїм людям» з використанням державних ресурсів; використання службового становища для впливу на ЗМІ, з метою отримання особистої та групової вигоди; використання державними службовцями підставних осіб і родичів в комерційних структурах з метою особистого збагачення; використання службового становища для спотворення, ненадання або затягування термінів видачі інформації, лобювання рішень про прийняття нормативних актів у вузькогрупових інтересах; надання державних фінансових і матеріальних ресурсів у виборчі фонди певних претендентів⁵.

Всі зазначені вище прояви корупції, так чи інакше пов'язані з підкупом посадових осіб. У зв'язку з цим вони відносяться до так званої «жорсткої» або явної корупції. Однак в політичній практиці досить широко поширені не тільки явні прояви корупції, а й такі, які, на думку деяких авторів відносяться до «м'якої» корупції. До останньої ми віднесемо клановість та трайболізм, фаворитизм та непотизм, клієнтелізм та патронаж, лобізм, місництво та інші.

Проаналізуємо означені вище форми неформальних деструктивних політичних практик.

Згідно з визначенням В. Римського, корупція являє собою отримання вигоди зі свого становища в системі державної влади або з пов'язаного з ним власного соціального статусу в корисливих цілях, що здійснюється будь-якими способами і при будь-яких умовах, до неї так само відносяться «будь-які дії, що сприяють розкладанню державної влади і системи державного управління, руйнуванню механізмів, що забезпечують функціонування владних структур в громадських інтересах при формуванні і зміцненні механізмів їх функціонування

¹Helmke, G., Levitsky, S. (2004). Informal Institutions and Comparative Politics: A Research Agenda. *Perspectives on Politics*, Vol. 2, Issue 04, 727.

²Lauth, H.-J. (2000). Informal Institutions and Democracy. *Democratization*, Vol. 7, № 4, 27-43.

³Суханов, В. А. (2013). Коррупция в органах государственной власти как глобальная проблема. *Вестник МГИМО*, №4 (31), 213.

⁴Мишин, Г. К. (2001). О теоретической разработке проблемы коррупции. *Коррупция: политические, экономические, организационные и правовые проблемы*. Под ред. В. В. Лунеева. М., 264.

⁵Хутов, К. М. (2003). Лоббирование, коррупция, монополизм: исследование криминогенного взаимодействия. *Преступность и коррупция: современные российские реалии*. Сборник научных трудов под ред. д.ю.н., проф. Н. А. Лопашенко. Саратов, Саратовский Центр по исследованию проблем организованной преступности и коррупции: Сателлит.

виключно в особистих або корпоративних інтересах, а також в інтересах дуже вузьких соціальних груп»¹.

Стосовно до політики говорять про політичну корупцію. На думку Ю. Нісневіч, «політична корупція визначається як використання особою, яка займає державну посаду, довірених йому владних повноважень і прав, службового становища та статусу в системі публічної влади, статусу органу публічної влади, який він представляє, з метою протиправного отримання особистої та/або групової, в тому числі і на користь третіх осіб, політичної вигоди (політичного збагачення)»². Вона може приймати форми «жорсткої» та «м'якої» корупції.

Аналіз дав змогу також виділити основні ознаки політичної корупції, а саме: суб'єктами політичної корупції виступають посадові особи органів державної влади, органів місцевого самоврядування, представники політичних та громадських організацій (партії, парламентські фракції, блоки, громадські організації та ін.); суб'єкти політичної корупції ставлять передусім політичні цілі, тобто йдеться про збереження, отримання, поділ, зміцнення державної влади як вищої форми політичної влади; суб'єкти політичної корупції використовують методи та заходи (зловживання посадовим становищем, перевищення посадових повноважень, підкуп, давання хабара тощо), за які передбачено покарання в чинному кримінальному законодавстві³.

Однією з найбільш поширених неформальних політичних практик та формою «м'якої» корупції є «клієнтелізм» (патрон-клієнтські відносини). Як зауважує Дж. Скотт, хоча фактичне використання термінів «патрон» і «клієнт» в основному обмежується середземноморськими і латиноамериканськими районами, схожі відносини можуть бути знайдені в більшості культур і найбільш яскраво присутні в доіндустріальних націях. Патрон-клієнтські відносини можуть бути визначені як окремих випадок діадичного зв'язку (тобто за участю двох осіб) з використанням інструментальної дружби, в якій людина вищого соціально-економічного статусу (покровитель) використовує свої власні вплив та ресурси для забезпечення захисту або вигоди для людини нижчого статусу (клієнта), який, в свою чергу, відповідає взаємністю, пропонуючи загальну підтримку і допомогу, в тому числі особисті послуги, покровителю»⁴.

В. Римський дає наступне визначення клієнтелізму – «соціальне явище, що характеризується формуванням відносин домінування, панування і підпорядкування, залежності і незалежності за принципом патрон-клієнтських. У цих відносинах одна зі сторін – патрон – є покровителем, а друга – клієнт – перебуває під заступництвом. Статус сторін цих відносин дуже ситуативний і мінливий: патрони і клієнти взаємозалежні, і в деяких випадках, наприклад, клієнти мають можливість змусити патрона діяти в їхніх інтересах, обмежуючи його власні»⁵.

В системі патрон-клієнтських відносин більш впливова сторона (патрон), яка може займати високу посаду в системі влади, надає «послуги» для менш статусного «клієнта» в обмін на, наприклад, нематеріальні блага. Патронаж – це розподіл ресурсів, що здійснюється групою, що перебуває при владі, для залучення голосів на виборах чи іншої політичної підтримки. Участь в патрон-клієнтських відносинах тільки частково носить добровільний характер і часто нав'язується з боку патрона стаючи «пропозицією, від якої неможливо відмовитися». На думку С. Барсукової, відносини патрона і клієнта «недобровільні в результаті їх ієрархічної диспозиції, що відміряє ступінь залежності суб'єктів та діапазон придатних до обміну благ»⁶. Патрон-клієнтські відносини будуються на своєрідній формі довіри, яка, однак, не носить універсалістський характер.

¹ Римський, В. Л. (2014). Бюрократия, клиентелизм и коррупция в России. *Общественные науки и современность*, № 6, 71.

² Нісневіч, Ю. А. (2014). *Електоральна корупція в Росії: політико-правовий аналіз федеральних виборчих кампаній в 2003–2012 роках*. М.: Фонд «Ліберальна місія», 4.

³ Тіньков, А. Л. *Запобігання і протидія політичній корупції в системі державного управління України*. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата наук з державного управління Спеціальність 25.00.02 – Механізми державного управління. Київ, 9.

⁴ Scott, J. C. (1972). Patron-client Politics and Political Change in Southeast Asia. *The American Political Science Review*, №1, Vol. 66, 92.

⁵ Римський, В. Л. (2014). Бюрократия, клиентелизм и коррупция в России. *Общественные науки и современность*, № 6, 74.

⁶ Барсукова, С. Ю. (2004). Реципрокные взаимодействия. Сущность, функции, специфика. *Социологические исследования*, № 9, 27.

Інститути патронажу спрямовані в першу чергу на досягнення приватних (рідше групових), а не загальних для суспільства цілей і завдань. Л. Ронігер зазначає «підригну» роль клієнтелізму щодо формальних суспільних інститутів: «патрони і клієнти не зацікавлені в рівних відносинах або формальних правилах, їх інтерес стосується конкретних осіб. Вони не зацікавлені у встановленні загальних правил для всіх громадян, а скоріше в використанні конкретних ситуацій для власної вигоди. Таким чином, патрон-клієнтські мережі використовуються для зловживання суспільними ресурсами»¹.

Патрон-клієнтські відносини можуть отримувати поширення на чотирьох рівнях: міжособистісному персональному; груповому (найчастіше всередині родових общин і кланів – явище характерне для традиційних суспільств); на рівні держави в цілому (коли практики патронажу починають відігравати значну роль в системі розподілу ресурсів, ротації еліт і механізмів заміщення державних посад); наднаціональному (міжнародних організацій і міждержавних об'єднань)².

На думку М. Афанасьєва, такі відносини є свого роду «подушкою безпеки» в умовах, коли відбуваються політичні, фінансові або будь-які інші соціальні потрясіння, оскільки їх незмінність, виражається в особливостях функціонування. Зберігаючись в умовах ліберальної демократії, патрон-клієнтські відносини виступають індикатором не тільки ефективності діяльності інститутів влади, а й в деякій мірі соціальної зрілості і благополуччя суспільства³. Політичні зв'язку та «довірчі розписки» утворюють іншу сукупність зв'язків між членами групи, формуючи групи інтересів та групи тиску, походження яких ніяк не може бути пояснено функціональними обов'язками офіціалів.

Клієнтелізм може мати різні форми. Р. Кауфман вказує на основні характеристики патрон-клієнтських відносин: а) такі відносини виникають між акторами з нерівними владою і статусом; б) ці відносини базуються на принципах реципрокності; в) такі відносини носять приватний характер і в незначній мірі керуються публічним правом або суспільними нормами⁴. Л. Ломнітц вважає, що патрон-клієнтські відносини – це «форма реципрокності, при якій клієнти отримують вигоду в обмін на лояльність і підпорядкування вищим патронам»⁵. Російська дослідниця С. Барсукова, однак, пропонує відрізнити реципрокність (як особливий тип соціальної інтеграції – «взаємообмін дарами між членами соціальної горизонтальної мережі») від клієнтелізму по ряду параметрів, таких як специфіка примусу до даного типу відносин, тривалість у часі, ступінь автономності від формальних інститутів⁶.

Особливість феномену реципрокності полягає в тому, що обмін відбувається по горизонталі та є проявом приятелювання і в деякій мірі рівноцінного обміну. Учасники цього процесу пов'язані між собою формальними зв'язками, проте сам дар за своєю суттю, його значимість і цінність варіюються в залежності від контексту.

Деякі автори в якості окремої форми неформальних деструктивних політичних практик виділяють патронаж. В той час як клієнтелізм являє собою більшою мірою міжперсональні відносини двох індивідів з різним статусом, патронаж, в свою чергу, найчастіше відносять до перерозподілу ресурсів по відношенню до різних груп особою яка займає позицію має відношенню до держапарату. За Л. Ронігером, «клієнтелістські угоди побудовані на асиметричних, але взаємовигідних і необмежених у часі транзакціях в основі яких лежить доступ учасників до різних ресурсів в умовах стратифікованого суспільства»⁷.

¹ Roniger, L. (1994). Civil Society, Patronage and Democracy. *International journal of comparative sociology*, Vol. 35, № 3-4, 213.

² Torsello, D. (2012). Clientelism and Social Trust in Comparative Perspective: Particularism versus Universalism. *International Journal of Humanities and Social Science*, Vol. 2, № 23, 73-77.

³ Афанасьев, М. Н. (1997). Клиентелизм: историко-социологический очерк (II). *Политические исследования (Полис)*, № 1, 162.

⁴ Kaufman, R. R. (1974). The Patron-Client Concept and Macro-Politics: Prospects and Problems. *Comparative Studies in Society and History*, Vol. 16, № 3, 295.

⁵ Lomnitz, L. A. (1988). Informal Exchange Networks in Formal Systems: A Theoretical Model. *American Anthropologist*, Vol. 90, № 1, 45.

⁶ Барсукова, С. Ю. (2004). Реципрокные взаимодействия. Сущность, функции, специфика. *Социологические исследования*, № 9, 20.

⁷ Roniger, L. (1994). Civil Society, Patronage and Democracy. *International journal of comparative sociology*, Vol. 35, № 3-4, 211-212.

В контексті варіацій на тему відносин патрона і клієнтів значущою і поширеною практикою є «фаворитизм» (від лат. favor – милість) – призначення послуг або надання ресурсів родичам, знайомим, відповідно з приналежністю до певної партії, роду, релігії, секти та інших кращих угруповань, що негативно впливає на якість державної діяльності та сприяє неефективному і несправедливому розподілу суспільних ресурсів серед тих, хто має особливі претензії до державної посади.

Як зауважує С. Парамонова: «Феномен фаворита визначає ролі, які інтуїтивно виконують соціальні актори (індивіди, групи і спільноти), які характеризуються «зчепленням» неформальних зв'язків і створенням єдиного санкціонованого поля дії оточуючих індивідів»¹. Фаворитизм являє собою можливість кар'єрного ліфта, а також безпосереднього впливу на політичну ситуацію. Якщо більшість неформальних практик оповиті завісою таємниці, то дане явище має певну публічність: як правило, ім'я фаворита у всіх на вустах, а його роль в політичному процесі загальновідома.

Фаворитизм викликає, як правило, таку ланцюгову реакцію: якщо керівник вважає за краще ставити на високі посади своїх фаворитів, то і вони роблять те ж саме, беруть собі в заступники вже своїх довірених осіб – своїх фаворитів. Виникає кругова порука.

Особливою формою фаворитизму є непотизм (від лат. nepos, nepotis – внук, племінник), коли керівник вважає за краще висувати на посади своїх родичів і близьким. Тобто, непотизм (або кумівство) – це система влади, побудована на спорідненості.

Близькою до непотизму формою неформальних політичних практик є кронізм – система влади, яка спирається на відносини між друзями.

Кронізм має дві форми поширення – інструментальну та реляційну. Інструментальний кронізм спрямований на виконання завдань утилітарного характеру та задоволення власного інтересу. Реляційна форма кронізму заснована на партнерських, дружніх стосунках, лояльному та відданому ставленні підлеглого до керівника, що в подальшому переростає у надання неправомірних вигод, переваг та пільг, а також виявляється у прийнятті необґрунтованих рішень².

Кронізм та непотизм призводять до таких фактів, як великі поступки при укладанні угод, призначення родичів на ключові пости, пільгові покупки особистої власності, доступ до твердої валюти та інше. Контроль над цими сферами бізнесу створює передумови для використання їх в цілях корупції. Розподіл подібних благ здійснюється серед невеликої групи еліти і членів їх сімей, від яких очікують віддачі у вигляді хабарів та інших «подяк». Корупція в сімейному колі не має такого розмаху, як торгові хабарі та патронажні системи.

Непотизм та кронізм найбільше проявляється у таких формах під час:

– надання субсидій – державних коштів, які надаються компанії або галузі, з огляду на необхідність корегування ринку, який уряд вважає «провальним», що дає змогу певній компанії або галузі, отримати більший, аніж за «звичайних» умов, прибуток або збільшити власну рентабельність;

– рефінансування, коли уряд витрачає гроші, щоб підтримати бізнес, що має проблеми, намагаючись запобігти наслідкам, які можуть викликати ці проблеми;

– надання державних позик чи платежів, що пропонуються урядом на пільгових умовах конкретним компаніям або галузям;

– встановлення урядом тарифів (податок на імпорт або експорт, ціни, що визначаються державою, створення ринкових бар'єрів), які захищають певні галузі промисловості чи підприємства;

– забезпечення особливих інтересів через зловживання законодавством для схвалення і збереження ділових інтересів;

– у феномені «дверей, що крутяться», тобто відносин між законодавцями або регуляторами та галузями, які вони регулюють, що передбачають перехід осіб, які були зайняті у регулюючих органах, на роботу в підприємства, які вони колись регулювали, і навпаки;

– ліцензування професійної діяльності – надання дозволу від керівного органу, який необхідний для певного виду діяльності³.

¹ Парамонова, С. П. (2009). Антикризисные меры: «за» и «против» института фаворитизма. *Вестн. Перм. национального исследовательского политехнического ун-та. Социально-экономические науки*, № 4, 148.

² Діденко, І. (2017). Непотизм, фаворитизм та кронізм як причини виникнення конфлікту інтересів. *Підприємництво, господарство і право*, № 8, 104. <<http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2017/8/22.pdf>>

³ Cronyism in America. *Freedom Partners*. <<https://www.freedompartners.org/issues/cronyism-in-america/>>

Таким чином, можна говорити про взаємозалежний статус фаворитизму, непотизму (кумівства), кронізму як відношення цілого і частини. Усі ці привілейовані стани безпосередньо пов'язані з явною («жорсткою») корупцією, проте їх не можна ототожнювати.

Поширення практики непотизму в Україні призводить до становлення кланових відносин. Однак, слід відзначити, що така тенденція притаманна більшості пострадянських країн.

Наступна форма неформальних політичних практик – клан (рід або споріднена група, пов'язана господарськими та громадськими зв'язками) – найміцніша форма солідарності кровнородиною та патронатно-клієнтельної інтеграції-ідентифікації індивідів, що панувала тисячоліттями та виросла з традиційного первісного суспільства. Одночасно, це найбільш небезпечна і згубна для нерозвинених демократичних суспільств форма групування і рекрутування еліт, оскільки тут об'єднуючою основою людей виступають не особистісні властивості і чесноти, а випадкові біологічні і природні відносини спорідненості, кумівства, земляцтва і т. д. В результаті, нація слабшає, поділяється на безліч конкуруючих родів, племен, жувів, виникає їх сегрегація, нерівність і несправедливість, що призводять етнос до самознищення.

Ще однією з форм «м'якої» корупції є місництво або регіоналізм – діяльність, спрямована на забезпечення цілком або переважно місцевих, локальних інтересів на шкоду більш широким регіональним, міжрегіональним, загальнодержавним, загальногромадянським і іншим суспільним інтересам¹.

Слід зауважити, що термін «місництво» може бути використаний як характеристика не тільки економічної, але і політичної корупції, яка продукує сепаратизм (Абхазія, Південна Осетія, Придністров'я, Чечня).

Однією із форм неформальних деструктивних практик є трайбалізм (від англ. tribe – плем'я). Він має багато проявів: покровительство представникам свого племені в державному апараті, низький рівень етнічних процесів, родоплемінна ворожнеча, прагнення мати справи тільки з представниками свого племені². Раніше термін вживався стосовно Африки та Океанії, а в наш час його часто відносять і до практики суспільних відносин в пострадянській Середній Азії.

Політичний трайбалізм передбачає проникнення певних етнічних угруповань, пов'язаних родоплемінними принципами, в органи державної влади та їх вплив на рішення на національному та місцевому рівнях³. Слід зазначити, що такий вплив здійснюється в інтересах цих угруповань.

Перехід від клановості, трайбалізму і місництва до партикуляризму (регіоналізму) і сепаратизму відбувається цілком природним чином по мірі визрівання необхідних умов і (свідомого чи несвідомого) ослаблення легітимних форм громадських комунікацій. Боротися з цим можна і в інших країнах практикується законодавче введення поняття нормативного (обов'язкового) етнічного (національного) пропорційного представництва в органах влади (як місцевих, так і державних)⁴.

Таким чином, за результатами проведеного дослідження доходимо до **висновку**, що поняття «неформальні політичні практики» є більш широким за поняття «корупції». Проте при використанні широких трактувань останнього, більшість неформальних деструктивних політичних практик можна об'єднати поняттям «м'яка» корупція.

До основних форм «м'якої» корупції слід віднести клієнтелізм, патронаж, фаворитизм, непотизм, кронізм, клановість, місництво та трайбалізм.

Як показав аналіз, неформальні відносини, що є відхиленням від норми та можуть наносити значну шкоду політичній системі та суспільству в цілому, одночасно виявляються формою або

¹ Сулакшин, С. С., Максимов, С. В., Ахметзянова, И. Р. и др. (2008). *Государственная политика противодействия коррупции и теневой экономике в России*. Монография в 2-х томах. Т. 1. М.: Научный эксперт, 437. <http://rusrand.ru/files/books/Protivod_Korruptcii_T1.pdf>

² Дадабаева, З. (2008). Партийно-политическая система в Узбекистане, Таджикистане и Туркменистане. *Россия и мусульманский мир*, № 12 (198), 78.

³ Кыдыралиева, М. Р. (2015). Трайбализм как социальное явление (на материалах Кыргызстана). Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата философских наук. Специальность 09.00.11 – Социальная философия. Бишкек, 9. <http://cslnaskr.jet.kg/collections/uploads/Автореферат_Кыдыралиева%20Миргул%20Рысбаевна.pdf>

⁴ Сулакшин, С. С., Максимов, С. В., Ахметзянова, И. Р. и др. (2008). *Государственная политика противодействия коррупции и теневой экономике в России*. Монография в 2-х томах. Т. 1. М.: Научный эксперт, 72-80. <http://rusrand.ru/files/books/Protivod_Korruptcii_T1.pdf>

способом «згладжування» конфліктів між нормами самого різного виду і раціональним правом. Вони принаймні тимчасово виправляють істотні недоліки соціально-політичних інститутів, дозволяючи ряду з них відносно адекватно з функціонального боку працювати.

Засобом подолання неформальних деструктивних політичних практик є ефективна антикорупційна політика, одним із завдань якої має бути обмеження поширення проявів таких практик. Вона ґрунтується на двох базових умовах, ігнорування яких робить реалізацію будь-яких ініціатив абсолютно безглуздими: прояв найсильнішої політичної волі і однозначне та беззаперечне верховенство закону для всіх і кожного.

Негативні наслідки розглянутих феноменів потребують не лише напрацювання засобів боротьби з корупцією, але і змін у політичній свідомості суспільства з тим, щоб запобігти ефекту контагіозності (швидкого поширення) як «жорсткої», так і «м'якої» корупції, зруйнувати усталені практики лобіювання індивідуальних та групових інтересів, прийняття рішень на користь осіб, наділених владою або їх оточення. В нашій державі такі зміни призведуть до зменшення проявів гібридизації політики та пришвидшенню трансформаційних процесів на шляху до демократизації.

References:

1. Afanas'ev, M. N. (1997). Klientelizm: istoriko-sociologicheskij ocherk (II) [Clientelism: a historical and sociological essay (II)]. *Politicheskie issledovanija (Polis)* [Political Studies (Polis)], № 1, 157-162. [in Russian].
2. Barsukova, S. Ju. (2004). Reciproknye vzaimodejstvija. Sushhnost', funkcii, specifika [Reciprocal interactions. Essence, functions, specificity]. *Sociologicheskie issledovanija* [Sociological research], № 9, 20-30. [in Russian].
3. Budko, D. A. (2014). *Politicheskie praktiki vzaimodejstvija organov regional'noj vlasti v sovremennoj Rossii* [Political practices of interaction of regional authorities in modern Russia]. Dissertacija na soiskanie uchenoj stepeni kandidata politicheskikh nauk. Special'nost' 23.00.02 – Politicheskie instituty i process [Thesis for PhD degree. Specialty 23.00.02 – Political institutes and processes]. St. Petersburg. <https://disser.spbu.ru/disser2/disser/Dissertazija_BudkoDA.pdf> [in Russian].
4. Corruption Perceptions Index 2017. *Transparency International* <https://www.transparency.org/news/feature/corruption_perceptions_index_2017#table> [in English].
5. Cronyism in America. *Freedom Partners*. <<https://www.freedompartners.org/issues/cronyism-in-america/>> [in English].
6. Dadabaeva, Z. (2008). Partijno-politicheskaja sistema v Uzbekistane, Tadžikistane i Turkmenistane [Party and political system in Uzbekistan, Tajikistan and Turkmenistan]. *Rossija i musul'manskij mir* [Russia and the Muslim World], № 12 (198), 78–102. [in Russian].
7. Didenko, I. (2017). Nepotyzm, favorytyzm ta kronizm yak prychny vynyknennia konfliktu interesiv [Nepotism, favoritism and cronyism as the causes of a conflict of interest]. *Pidpryemnystvo, hospodarstvo i pravo* [Entrepreneurship, Economy and Law], № 8, 103–106. [in Ukrainian].
8. Helmke, G., Levitsky, S. (2004). Informal Institutions and Comparative Politics: A Research Agenda. *Perspectives on Politics*, Vol. 2, Issue 04, 725-740. [in English].
9. Hutov, K. M. (2003). Lobbirovanie, korrupcija, monopolizm: issledovanie krimonogenogo vzaimovlijanija [Lobbying, corruption, monopolism: investigation of crime-related interference]. *Prestupnost' i korrupcija: sovremennye rossijskie realii*. Sbornik nauchnyh trudov pod red. d.ju.n., prof. H. A. Lopashenko [Crime and corruption: modern Russian realities. Collection of scientific works ed. Doctor of Law, prof. H. A. Lopashenko]. Saratov, Saratovskij Centr po issledovaniju problem organizovannoju prestupnosti i korrupcii: Satellit. [in Russian].
10. Kaufman, R. R. (1974). The Patron-Client Concept and Macro-Politics: Prospects and Problems. *Comparative Studies in Society and History*, Vol. 16, № 3, 290-320. [in English].
11. Kydyralieva, M. R. (2015). *Trajbalizm kak social'noe javlenie (na materialah Kyrgyzstana)* [Tribalism as a social phenomenon (on the materials of Kyrgyzstan)]. Avtoreferat dissertacii na soiskanie uchenoj stepeni kandidata filosofskih nauk. Special'nost' 09.00.11 – Social'naja filosofija [The dissertation author's abstract for PhD degree in philosophy. Specialty 09.00.11 – Social philosophy]. Bishkek. <http://cslnaskr.jet.kg/collections/uploads/Avtoreferat_Kydyralieva%20Mirgul%20Rysbaevna.pdf> [in Russian].
12. Lauth, H.-J. (2000). Informal Institutions and Democracy. *Democratization*, Vol. 7, № 4, 27-43. [in English].
13. Lomnitz, L. A. (1988). Informal Exchange Networks in Formal Systems: A Theoretical Model. *American Anthropologist*, Vol. 90, № 1, 42-55. [in English].
14. Mamchueva, F. Ju. (2013). Formal'nye i neformal'nye politicheskie praktiki sovremennoho politicheskogo processa [Formal and informal political practices of the modern political process]. *Istoricheskaja i social'no-obrazovatel'naja misl'* [Historical and social-educational thought], № 5 (21), 150 – 153. [in Russian].
15. Mishin, G. K. (2001). O teoreticheskoj razrabotke problemy korrupcii [On the theoretical development of the problem of corruption]. *Korrupcija: politicheskie, jekonomicheskie, organizacionnye i pravovye problem* [Corruption: political, economic, organizational and legal problems]. Pod red. V. V. Luneva.. Moscow. [in Russian].

16. Nisnevich, Ju. A. (2014). *Jeletoral'naja korrupcija v Rossii: politiko-pravovoj analiz federal'nyh izbiratel'nyh kampanij v 2003–2012 godah* [Electoral corruption in Russia: political and legal analysis of federal election campaigns in 2003-2012]. Moscow, Fond «Liberal'naja missija». [in Russian].
17. Paramonova, S. P. (2009). Antikrizisnye mery: «za» i «protiv» instituta favoritizma [Anti-crisis measures: "for" and "against" the favoritism institute]. *Vestn. Perm. nacional'nogo issledovatel'skogo politehnicheskogo un-ta. Social'no-jekonomicheskie nauki* [Vestn. Perm. National Research Polytechnic University. Socio-economic sciences], № 4, 146-172. [in Russian].
18. Podhomutnikova, M. V. (2010). *Neformal'nye politicheskie praktiki v sovremennoj Rossii: subjekty institucionalizacii* [Informal political practices in modern Russia: subjects of institutionalization]. Avtoreferat dissertacii na soiskanie uchenoj stepeni kandidata politicheskikh nauk. Special'nost' 23.00.02 – Politicheskie instituty i process [The dissertation's abstract for PhD degree in political science. Specialty 23.00.02 – Political institutes and processes]. Krasnodar. <<http://cheloveknauka.com/v/335868/a?#?page=27>> [in Russian].
19. Rimskij, V. L. (2014). Bjuokratija, klientelizm i korrupcija v Rossii [Bureaucracy, clientelism and corruption in Russia]. *Obshhestvennye nauki i sovremennost'* [Social Sciences and the Present], № 6, 65-84. [in Russian].
20. Roniger, L. (1994). Civil Society, Patronage and Democracy. *International journal of comparative sociology*, Vol. 35, № 3-4, 207-220. [in English].
21. Scott, J. C. (1972). Patron-client Politics and Political Change in Southeast Asia. *The American Political Science Review*, №1, Vol. 66, 91-113. [in English].
22. Suhanov, V. A. (2013). Korrupcija v organah gosudarstvennoj vlasti kak global'naja problema [Corruption in public authorities as a global problem]. *Vestnik MGIMO* [Bulletin of the Moscow State Institute of International Relations], №4 (31), 212-218. [in Russian].
23. Sulakshin, S. S., Maksimov, S. V., Ahmetzjanova, I. R. i dr. (2008). *Gosudarstvennaja politika protivodejstvija korrupcii i tenevoj jekonomike v Rossii* [State policy of counteracting corruption and shadow economy in Russia]. Monografija v 2-h tomah. T. 1 [Monograph in 2 volumes. T. 1]. Moscow, Nauchnyj jekspert. <http://rusrand.ru/files/books/Protivod_Korrupcii_T1.pdf> [in Russian].
24. Tinkov, A. L. *Zapobihannia i protydiia politychnii koruptsii v systemi derzhavnoho upravlinnia Ukrainy* [Prevention and counteraction of political corruption in the system of public administration of Ukraine]. Avtorefat dysertatsii na zdobuttia naukovoho stupenia kandydata nauk z derzhavnoho upravlinniaiu Spetsialnist 25.00.02 – Mekhanizmy derzhavnoho upravlinnia [The dissertation's abstract for PhD degree in public administration. Specialty 25.00.02 – The mechanisms of public administration]. Kyiv. [in Ukrainian].
25. Torsello, D. (2012). Clientelism and Social Trust in Comparative Perspective: Particularism versus Universalism. *International Journal of Humanities and Social Science*, Vol. 2, № 23, 73-77. [in English].
26. *V Ukraine otmechaetsja Mezhdunarodnyj den' bor'by s korrupciej* [The International Day against Corruption is celebrated in Ukraine]. *Novosti obshhestva Ukrainy. Novosti Telegraf* [News of the Ukrainian society. News Telegraph]. <<https://telegraf.com.ua/ukraina/obshhestvo/3785283-v-ukraine-otmechaetsya-mezhdunarodnyiy-den-borbyi-s-korruptsiei.html>> [in Russian].